

Çingiz Allahyar oğlu İBRAHİMLİ, i.ü.f.d., dosent
Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin Kommersiya” kafedrasının müdiri
E-mail: ch.ibrahimli@yahoo.com;
ORCID: 0000-0002-3724-9999

ELEKTRON TİCARƏT LOGİSTİKASININ İQTİSADİ ARTIMA TƏSİRİ

Xülasə

Məqalədə elektron ticarət logistikasının mahiyyəti, tərkib elementləri açılır, müasir şəraitdə elektron ticarət logistikası bazarının inkişafını şərtləndirən amillər tədqiq olunur. Eyni zamanda, bir sıra elmi mənbələr tədqiq edilməklə elektron ticarət logistikasının inkişaf perspektivləri və mövcud risklər araşdırılır. Tədqiqatda Azərbaycan Respublikasında elektron ticarət logistikasının inkişafının zəruriliyi əsaslandırılır və sonda bu istiqamətdə bir sıra təkliflər irəli sürülür.

Açar sözlər: *e-ticarət, e-ticarət logistikası, iqtisadi artım, tədarük zənciri.*

UOT: 330.35

JEL: L91

Giriş

Müasir dövrdə iqtisadiyyatın qloballaşmasının və rəqəmsallaşmasının vacib amili kimi qəbul edilən elektron ticarət (e-ticarət) bir çox inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin beynəlxalq bazarlara çıxışı üçün də güclü bir vasitə, yekun nəticədə isə iqtisadi artımın başlıca hərəkətverici qüvvəsi kimi çıxış edir.

İstehlakçılar üçün yeni davranış modelini, sadə alışı-verişi təcrübəsini formalaşdıran e-ticarətin gələcək inkişafı daha çox rəqəmsallaşan iqtisadi münasibətlərin yeni tələblərinə müvafiq logistika infrastrukturunun yaradılmasından asılıdır. Təsadüfi deyil ki, son on il ərzində iqtisadi inkişafın aparıcı trendi kimi korporasiyaların logistik proseslərinə Sənaye 4.0. konsepsiyasının tətbiqinin çıxış etdiyi bildirilir [7, s.253].

E-ticarətin inkişafının təsiri ilə çoxsaylı mal göndərmə variantlarının təkamülü həm də fiziki paylama şəbəkəsi və təchizat zəncirinin idarə edilməsi sahələrində elektron ticarət logistikasının (e-ticarət logistikası) ən son texnoloji imkanlarının tətbiqini şərtləndirir. Bununla belə, həm də nəzərə alınmalıdır ki, e-ticarət logistikası modellərinin yaratdığı yeni tələblər yalnız rəqəmsallaşma yolu ilə həll edilə bilən yeni logistik problemlər meydana gətirdi [20].

Tədqiqatlara görə, “...*inkişaf etmiş nəqliyyat və logistika sistemi ÜDM-də 3%-dək birbaşa artıma imkan verir*” [1, s. 5]. Son illərdə global siyasi-iqtisadi səviyyələrdə müşahidə edilən təhdid və çağırışlar ayrı-ayrı milli iqtisadiyyatların mövcud şəraitdən irəli gələn adekvat siyasət və

strategiyalarının hazırlanmasını vacib bir problem olaraq qarşıya qoymuşdur. Məsələn, 2020-ci ildə Hindistan “Spire Research and Consulting”-in direktoru S.Sharma tərəfindən “Hindistanın Elektron Ticarət Logistika Sənayesi: Qəfəssiz və böyüməyə hazırdır” (Saurabh, Sharma. India’s E-Commerce Logistics Industry, White Paper, April 2020. pp. 22.) hesabı təqdim olunmuşdur.

Təqdirəlayiq haldır ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 22 iyul 2022-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”nın Tədbirlər Planı çərçivəsində həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan tədbir və layihələrin bəziləri məhz ölkədə e-ticarətin inkişafı, onun əhatə dairəsinin genişlənməsi, habelə logistik infrastrukturun rəqəmsallaşmasının təmin edilməsinə yönəlmişdir [2; 3]. Lakin təhlil göstərir ki, hazırda Azərbaycanda e-ticarət logistikasının nəzəri əsaslarının öyrənilməsi ilə bağlı tədqiqatlara ehtiyac böyükdür. Bütün qeyd olunanlar e-ticarət logistikasının iqtisadi artıma təsirinin öyrənilməsinin xüsusi aktuallığa malik olduğunu göstərir.

E-ticarət logistikasının mahiyyəti və tərkib elementləri.

Məlum olduğu kimi, müasir dövrdə rəqəmsallaşmanın, internet şəbəkəsinin yaratdığı əlavə üstünlüklər şəraitində şirkətin rəqabət qabiliyyətinin əsas amili kimi malların çatdırılma sürəti və əldə olunmasının rahatlığı çıxış edir. Məhz bu iki amil, xüsusilə də onlayn biznesin geniş istehlakçı şəbəkəsi ilə işləyən

seqmentlərində müştərilərin sadiqliyinə və sayının artmasına kömək edir. Bütün bunlar isə, e-ticarət logistikasının mahiyyətinin açılmasının vacibliyini ön plana çıxarır.

Hazırda, xüsusilə də xarici elmi-iqtisadi ədəbiyyatlarda “rəqəmsal logistika”, “İnternet logistikası”, “elektron ticarət logistikası”, “e-ticarət logistikası” və ya “e-logistika” anlayışlarından geniş istifadə edilməkdədir.

E-ticarət logistikası e-ticarət biznesinin müştərilərə mal çatdırmaq üçün istifadə etdiyi proses kimi təqdim olunur [16]. E-ticarət logistikası bir sıra müxtəlif prosesləri əhatə edir:

- inventarı (malları) idarəetmə;
- anbarlaşdırma;
- qablaşdırma;
- etiketləmə;
- faktura;
- göndərmə;
- ödənişlərin toplanması;
- malların qaytarılması;
- malların dəyişdirilməsi [17].

Ümumilikdə müasir milli elektron iqtisadi sisteminin bazar infrastrukturunun mühüm tərkib elementi olan logistik infrastrukturuna poçt, nəqliyyat şəbəkələri, anbar təsərrüfatı, informasiya logistik xidmətləri aid edilir. Eyni zamanda,

e-ticarət logistikası malların daha sürətli çatdırılması üçün ərazilər, yollar və yol şəraiti, malların hərəkəti ilə bağlı qaydalar və nəqliyyat qanunları haqqında ətraflı məlumatlara əsaslanır [6, s. 27; 17].

O.M.Dyukova (2022) onlayn mağazaların logistika infrastrukturuna bir qayda olaraq, anbar, malların daşınması üçün şəxsi nəqliyyat vasitələri, ilk növbədə avtomobil parkı və malların müştərilərə çatdırılması üçün öz imkanlarının (kuryerlər, sifarişlərin verilməsi məntəqələri, bağlama terminalları) aid olduğunu bildirir [8, 112]. Bununla belə, əksər onlayn mağazalar tərəfindən tez-tez logistika xidmətlərinin bir hissəsinin yerinə yetirilməsi məqsədilə daimi və ya dövrü olaraq üçüncü tərəf kuryer xidmətləri cəlb olunur, malların müştərilərə çatdırılması sahəsini genişləndirmək üçün sifarişlərin verilməsi üzrə tərəfdaş məntəqələr və bağlama terminalları ilə müqavilələr bağlanır [8, s.113].

E-ticarətdə paylama şəbəkələrində əsas halqa kimi çıxış edən “paylayıcı mərkəzlər” (distribution center) mal tədarükçüləri ilə münasibətlərdə tam dövriyyə podratçısı kimi çıxış edirlər (Cədvəl 1.).

Cədvəl 1

Ənənəvi ticarətdə və e-ticarətdə paylama formalarının müqayisəli xüsusiyyətləri

Parametrlər	Ənənəvi əmtəə dövriyyəsində anbar	E-ticarətdə paylayıcı mərkəz
Başlıca təyinatı	Ehtiyatların saxlanması	Sifarişlərin emalı
Xidmətlərin ünvanı	Topdan-pərakəndə ticarət	Son alıcılar və təchizatçılar
Saxlanmanın xarakteri	Daimi	Əməliyyata görə
Istehsal dövrəsi	Qəbul, saxlama, dəstləşdirmə, göndərmək üçün yükləmə	Qəbul, sortlara ayırma, emal, göndərmək üçün yükləmə
Əlaqəli xidmətlər	Yoxdur	Maksimal, yığılmaya/sökülməyə qədər
Məlumatların toplanması və işlənməsi	Əmtəə hissələri (partiyalar) üzrə	Real vaxt rejimində
Yönlənmə	Əməliyyat xərclərinin azaldılması	Sifarişçilərin tələblərinin təmin olunması

Mənbə: [9, s. 265-266].

Paylayıcı mərkəzlər təkcə ənənəvi anbar logistikasını deyil, həm də sifarişlərin emalı, müştərilərə çatdırılması ilə bağlı bütün xidmət funksiyalarını, habelə əlavə məsləhətlərin təminatını, daşınmaların izlənməsini və əmtəə tədarükü ilə bağlı ixrac-idxal əməliyyatlarını həyata keçirirlər. Ümumiyyətlə, paylayıcı provayderlər iqtisadiyyatda nəqliyyat və paylayıcı logistika

sistemlərinin təkamülü prosesinin ən yüksək zirvəsini təmsil edir. Logistikanın inkişafının beş səviyyəsindən (ingiliscə, Party Logistic) üçüncüsü olmaqla 3PL (üçüncü tərəf logistikası) - malların sadə daşınmasını (anbar, yenidən yükləmə, əlavə xidmətlər), əlavə digər logistik

xidmətlərin göstərilməsini, həmçinin subpodratçıların cəlb edilməsini (müqavilə logistikası) nəzərdə tutur [9, s. 195-196].

Qlobal çağırışlar e-ticarətdən getdikcə daha çox sürət və səmərəlilik tələb edir. Bu, həm də onunla izah olunur ki, mütərəqqi texnologiyalardan daha çox xəbərdar olan istehlakçılar ildən-ilə daha sürətli texnikaya və daha tez çatdırılma şərtlərinə malik olmağa çalışırlar. Belə şəraitdə ənənəvi logistikanın imkanlarından istifadə etməklə müştəri məmnuniyyətini təmin etmək çətinləşir. Bu baxımdan e-ticarət logistikası səmərəli biznes artımı, dəyərli anlayışlar və miqyaslılıq kimi bir sıra üstünlüklər təklif edir [17].

Müasir şəraitdə e-ticarət logistikası bazarının inkişafını şərtləndirən amillər.

Hal-hazırda, fərdlərin hər nəfərə düşən gəlir səviyyəsinin yüksəlməsi, xarici brendlərə asan çıxış sayəsində transsərhəd e-ticarət əməliyyatlarının və e-ticarət startaplarının artması bütün dünyada e-ticarət logistikasına tələbi sürətləndirir [17; 21].

“Future Market Insights” şirkəti tərəfindən həm ayrı-ayrı biznes strukturları, həm də müxtəlif ölkələr səviyyəsində e-ticarət logistikasının inkişaf xüsusiyyətlərini şərtləndirən amillər göstərilmişdir. Bu amillər ayrı-ayrı şirkətlərə rəqəmsallaşan iqtisadiyyatda öz biznes modellərini yenidən nəzərdən keçirmək, yeni strateji istiqamətlərini müəyyənləşdirmək üçün böyük imkanlar təklif edə bilər [19].

Cədvəl 2

“Future Market Insights” şirkətinin proqnozlarına görə 2022-2032-ci illər ərzində bəzi ölkələrdə e-ticarət logistikası bazarının inkişafına təsir edən və tələbi stimullaşdıran amillər

Ölkələr	Amillər	Başlıca inkişaf istiqaməti
Asiya Sakit Okean hövzəsi ölkələri	- İstehlakçıların sayı; - Smartfonlar və internet kimi qabaqcıl texnologiyaların ortaya çıxması; - E-ticarət sahəsində yeni iştirakçıların (şirkətlərin) meydana çıxması; - Mövcud logistika variantlarının artması.	Miqyas effekti, texnologiya logistika.
ABŞ	- Bulud əsaslı həllərdən istifadənin, internetdən istifadə və bazarda artan onlayn ticarətçilərin sayının artması; - Avtonom daşınma nəqliyyat vasitələrinin inkişafı sahəsində texnoloji nailiyyətlərin artması; - Müxtəlif Qiuck ev çatdırılması xidmətləri üçün istifadə edilən süni intellektlə inteqrasiya olunmuş texnologiyaların və onlayn tətbiqlərin sayının artması.	Miqyas effekti, texnologiya (süni intellekt).
Böyük Britaniya	- E-ticarət müəssisələrinin, eləcə də anbarların sayının artması; - E-ticarət artımı ilə, avtonom “son mil” çatdırılma şirkətlərində artım sayəsində sərmayə qoymaq və inkişaf etdirmək üçün fürsətlərin mövcudluğu.	Miqyas effekti, sərmayə qoyuluşu.
Çin	- Yollar, körpülər, dəmir yolu xətləri və limanlar kimi regional əlaqə sektorunun infrastrukturuna yerli sərmayələr.	İnfrastruktura yerli sərmayələr.
Hindistan	- E-ticarət iştirakçıları (şirkətlər) arasında iş axınının sadələşdirilməsinə və xərclərin azaldılmasına artan diqqət; - Dəmir yolu və avtomobil yolu kimi nəqliyyat xidmətlərinin genişlənməsi.	Xərclərin azaldılması, nəqliyyat infrastrukturunun inkişafı.
Yaponiya	- Evə çatdırılma xidmətlərinin istehlakçılar arasında populyarlığı; - İlk çatdırılma, təkrar çatdırılma və təyin edilmiş çatdırılma yerlərindən tutmuş hər şeyi təmin edən və paketləri xüsusi yerlərdən, məsələn, mağazalardan götürmək imkanı verən çatdırılma xidməti. - Növbəti gün çatdırılmanın ümumi mövcudluğu; - Çatdırılma zamanı ödənişin götürülməsi seçimi; - Asan qaytarma və mübadilə siyasətləri və paketi tamamlayan müştəri xidmətlərinin geniş çeşidi.	Çatdırılma xidmətlərinin inkişafı.

Mənbə [19] əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Təhlil göstərir ki, e-ticarət infrastrukturunun inkişaf səviyyəsi baxımından müxtəlif ölkələrdə e-ticarət logistikası bazarının inkişafına təsir edən və tələbi stimullaşdıran amillər fərqli ola bilər. Məsələn, “Future Market Insights” şirkəti tərəfindən təqdim edilən bu amillər aşağıdakı Cədvəl 2-də qruplaşdırılmışdır. Ümumilikdə, müasir dövrdə e-ticarət logistika bazarının inkişafını şərtləndirən amillərə aşağıdakılar aid edilir:

- müştərilərə daha sadələşdirilmiş və sərfəli əməliyyatlarla etibarlı izləmə məlumatı əldə etmək üçün blokçeyn texnologiyasının tətbiqinin artması;
- e-ticarətin göndərmə xərclərini azaltmaq üçün texnologiyanın tətbiqində artım;
- avtomatlaşdırılmış identifikasiya və məlumatların yoxlanılması texnologiyalarının artan istifadəsi;
- e-ticarət logistika xidmətlərinin fərdiləşdirilməsinin artımı;
- e-ticarət saytlarının sayında artım;
- bütün dünyada ucuz yüklərin mövcudluğu;
- sənaye investorlarına gəlirli artım imkanları;
- təchizat zəncirində səmərəli çatdırılmaları planlaşdırmaq üçün e-ticarət logistikasına nəqliyyatın idarə edilməsi proqramının (TMS) inteqrasiyası;
- texnoloji irəliləyişlər;
- müştərilər və təchizatçılar arasında əlaqələrin təkmilləşdirilməsi;
- internetdən istifadənin artması [17].

Yuxarıdakılarla bərabər, qeyd olunmalıdır ki, COVID-19 pandemiyası onlayn ödənişlərin genişlənməsi və dronlardan istifadə də e-ticarət logistikasının inkişafına imkan verən əsas amillərə aid edilə bilər, çünki müştərilər getdikcə təmasız və etibarlı əməliyyatlara daha çox üstünlük verirlər.

E-ticarət logistikasının inkişaf perspektivləri.

Qlobal e-ticarət logistika bazarının həcmi müxtəlif mənbələrdə fərqli rəqəmlərlə qiymətləndirilir. Belə ki, “Market Research Future”nin məlumatlarına görə, e-ticarət logistikası bazarının həcmi 2022-2030-cu illər ərzində 2,618,3 milyard ABŞ dollarına qədər artacağı proqnozlaşdırılır [18]. “Future Market Insights” şirkəti tərəfindən qlobal e-ticarət logistika bazarının həcmi 2021-ci ildə 439,8 milyon ABŞ dolları dəyərində qiymətləndirilib və 2022-ci ildəki 531,6 milyard ABŞ dollarından 17,8%-lik illik artım tempi ilə 2032-ci ilə qədər 2,7346 milyard ABŞ dollarına çatacağı proqnozlaşdırılır [19].

Bəzi mənbələrdə cari qlobal bazar ssenarisi, ən son meyllər və ümumi bazar mühitinin təhlili əsasında transsərhəd e-ticarət logistika bazarının təkcə 2022-2026-cı illər ərzində 55,47 milyard dollar və ya illik 11,71% artacağı bildirilir. Qeyd olunur ki, blokçeyn texnologiyasının tətbiqi, həmçinin, logistikada rəqəmsal transformasiya və çatdırma mərkəzlərinə artan tələbat növbəti bir neçə il ərzində sərhədyanı e-ticarət logistikası bazarının böyüməsinə təkan verən əsas səbəblərdəndir [21].

Logistika, habelə müasir rəqəmsallaşma şəraitində e-ticarət logistikası xidmətlərinin səmərəliliyi istər ölkə daxilində, istərsə də beynəlxalq onlayn alışlarda malların son istehlakçılara çatdırılması, son nəticədə iqtisadi artımın təmin olunmasında vacib əhəmiyyətə malikdir. M.L.Kalujski (2014) şirkətdaxili logistika funksiyalarını əvəz edən e-ticarətin logistika infrastrukturunun inkişaf səviyyəsinin getdikcə daha çox milli iqtisadiyyatların inkişaf istiqamətlərini müəyyən etdiyini bildirir [9, s. 7-8].

Cədvəl 3

2022-2032-ci illər ərzində bəzi ölkələrdə e-ticarət logistikası bazarının proqnozlaşdırılan orta illik artım tempi, faizlə

Ölkə	Proqnozlaşdırılan orta illik artım tempi
Amerika Birləşmiş Ştatları	17.5%
Birləşmiş Krallıq	18.5%
Cin	19.6%
Yaponiya	18.5%
Hindistan	20.8%

Mənbə [19].

Qeyd edilməlidir ki, “Future Market Insights” şirkəti tərəfindən 2022-2032-ci illər ərzində Çinin global bazar dəyərinin 278,3 milyard, Hindistanın 230,5 milyard ABŞ dollarına çatacağı, habelə bir sıra ölkələrdə də e-ticarət logistikası bazarının orta illik artım tempinin yüksək olacağı gözlənilir (Cədvəl 3).

Bir sıra tədqiqatlarda da Latın Amerikası ölkələrinin (Braziliya, Meksika, Argentina, Kolumbiya, Çili, Peru və digər) e-ticarət logistika bazarında 2022-2027-ci illər ərzində 13%-dən çox orta illik artımın qeydə alınacağı proqnozlaşdırılır [23].

Göründüyü kimi, yaxın gələcəkdə e-ticarət logistikası bazarında sabit artımın müşahidə olunacağı danılmazdır. Bütün bunlar artıq bir çox ölkələrdə e-ticarət logistikası ilə bağlı statistik məlumatların toplanması və ictimailəşdirilməsinə ciddi diqqət yetirilməsini şərtləndirmişdir. Eyni zamanda, belə bir cəhəti də nəzərə almaq lazımdır ki, e-ticarət təbiiqləri logistika və təchizat zənciri əməliyyatlarına davamlı şəkildə təsir etsə də mümkün əsas dəyişikliklərin baş verməsinin daha uzun bir dövrü əhatə edə biləcəyi gözlənilir [20]. Bu isə, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə e-ticarət logistikasının inkişafı üçün kifayət qədər böyük perspektivlərin olduğunu sübut edir. Məsələn, ÜDM-nin həcmi, geniş ərazisi, əhalisinin sayı və yüksək alıcılıq qabiliyyəti, neft-qazın, mineral və metal aktivlərinin mövcudluğu ilə qonşu ölkələrdən fərqlənən Səudiyyə Ərəbistanında əhalinin 70%-i onlayn alış-verişlə məşğuldur. Ölkədə e-ticarət bazarının həcmi 2015-ci ildə 2 milyard ABŞ dollarından 2020-ci ildə 9,8 milyard ABŞ dollarına qədər artdı və 2025-ci ilin sonuna kimi bu bazarın həcmnin 21 milyard ABŞ dollarına çatacağı proqnozlaşdırılır. Səudiyyə Ərəbistanında e-ticarətin iqtisadiyyata təsirinin müsbət amillərinə həm də logistika şəbəkələrinin təkmilləşdirilməsi misal göstərilir. Lakin indiyə qədər logistika müəssisələrinin ~1%-dən azının rəqəmsal həllərdən istifadə etməsi Səudiyyə Ərəbistanında rəqəmsallaşmanın artım potensialının böyük olduğunu göstərir [24].

V.V.Dıbskaya, V.İ.Sergeyev, N.N.Lıçkina və b. (2020) apardıqları təhlillərin nəticəsi kimi dünya üzrə logistika və təchizat zəncirinin idarə edilməsinin gələcək inkişafı və rəqəmsallaşması

istiqamətlərində aşağıdakı meylləri sistemləşdirmişlər:

1. İstehlakçılar daha sürətli vaxt qrafikləri və müxtəlif “son mil” çatdırılma variantlarını tələb edəcəklər.

2. Şirkətlər anbarların tikintisini lokallaşdırırlar.

3. Nəqliyyat infrastrukturunun dövlət tərəfindən təkmilləşdirilməsi rəqəmsal logistikanın inkişafına təkan verəcək.

4. Alış-veriş mövsümündə zirvə həddini müəyyən edən sərhədlər aradan qalxır və bu, proqnozlaşdırıcı təhlil və qabaqcıl proqnozlaşdırma hesabına logistikadan daha çox çeviklik tələb edəcək.

5. Şirkətlər 3PL provayderləri ilə əlaqələri yaxşılaşdırmağa çalışacaqlar.

6. Dəyişən logistik əməliyyatlar standart halına gələcək.

7. “NEW Waves” texnologiyaları (blokçeyn, əşyaların interneti, süni intellekt, virtual reallıq, maşınların öyrənməsi) logistik strategiyasının yenedən qiymətləndirilməsini tələb edəcək.

8. İxtisaslaşdırılmış mağazalar aktuallığını qoruyacaqlar.

9. Müştərilər logistika əməliyyatlarında getdikcə daha çox şəffaflıq tələb edəcəklər.

10. Logistikanın yeni rəqəmsal texnologiyalara açıqlığı artacaq [10, s. 9-12].

Qeyd olunmalıdır ki, COVID-19 pandemiyası dövründə dünyanın müxtəlif bölgələrində əsasən e-ticarət və logistika sahəsində əhəmiyyətli nailiyyətlər əldə edən ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadi artımı daha davamlı xarakter alır. Məsələn, Covid-19-un səbəb olduğu görünməmiş qeyri-müəyyənliyə baxmayaraq 2021-ci il ərzində İndoneziyanın ofis, pərakəndə satış və s. bazarlarında tələb nisbətən azalsa da, bəzi sektorlar, xüsusən də müasir logistika anbarları böhran şəraitində dayanıqlı olduqlarını sübut etdilər. Belə ki, müasir logistika anbarlarına tələb 3PL provayderləri və e-ticarət firmalarının əsas hərəkətverici qüvvəsi olmaqda davam etdi. Sosial-iqtisadi potensialına görə ölkədə bu iki sektorun gələcəkdə də cəlbedici qalacağı gözlənilir. İqtisadi artımın bu il daha da genişləncəyi təqdirdə e-ticarət və logistika firmaları, soyuducu anbar operatorları, həmçinin “son mil” alətlərinə ehtiyacı olan operatorlardan daxil olan tələb səviyyələri daha da arta bilər [22].

Bütün müsbət perspektivlərlə bərabər e-ticarət logistikasının inkişafının bir sıra risklərlə də müşayiət olunacağı ehtimal olunur. Belə ki, “McKinsey” şirkətinin mütəxəssisləri K.Snider və Ş.Sinqhalın (2020) fikrincə, gələcəkdə biznes strukturları tərəfindən nəzərə alınması qaçılmaz olacaq amillərin biri “məsafənin geri dönməsi” ilə əlaqədardır [25]. Belə ki, pandemiya dövründə demək olar ki, bütün dünya dövlətləri onilliklər ərzində görünməmiş məhdudiyyətlər (sərhədlərdə əlavə məhdudiyyətlər, qlobal məhsul və xidmətlərə nisbətən yerli analoqlara üstünlük verilməsi, təchizat mənbələrinin son bazarlara yaxınlaşmasının zəruriliyi) tətbiq etdilər. Bu isə, yerli bizneslər üçün bir sıra üstünlüklər vəd etsə də, texnologiyaların fiziki məsafəni azaltması istisna olmaqla, digər münasibətlərdə məsafə geri qayıda bilər. Odur ki, e-ticarətin Covid-19 pandemiyası dövründə ayrı-ayrı ölkələrdə iqtisadi geriləmənin yumşaldılmasında xüsusilə əhəmiyyətli rol oynamasına rəğmən, qlobal çağırışlar bir çox ölkələrin təcürübəsinə əsaslanaraq perspektivdə iqtisadi artımın təmin edilməsi üçün e-ticarət logistikası infrastrukturunun təkmilləşdirilməsini zəruri edir.

Azərbaycan Respublikasında e-ticarət logistikasının inkişafının zəruriliyi.

Azərbaycanda son illərdə e-ticarətin ölkə iqtisadiyyatının prioritet sahələrindən birinə çevrilməsi istiqamətində konkret addımlar atılmaqdadır. Dövlət tərəfindən həyata keçirilən bu fəaliyyətin bir qismi bilavasitə və dolaylı yolla logistika infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədardır. Eyni zamanda, Azərbaycanda e-ticarət logistikasının inkişafını zəruri edən bir sıra mühüm cəhətlər mövcuddur.

İlk növbədə qeyd olunmalıdır ki, e-ticarətin iqtisadiyyatın prioritet sahələrindən birinə çevrilməsi onun vacib tərkib elementlərindən biri kimi logistika infrastrukturunun inkişafını tələb edir. Ölkə Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında logistika və ticarətin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”ndə 2020-ci ilədək olan dövr üçün müəyyən edilmiş strateji məqsədlərə nail olunması ilə Azərbaycanda 2020-ci ildə real ÜDM-nin 400 milyon birbaşa və 205 milyon dolaylı olmaqla, ümumilikdə 605 milyon manat artacağı proqnozlaşdırılmışdır [1, s. 6]. Lakin 2017-2020-ci illər ərzində müvafiq

Strateji Yol Xəritəsində nəzərdə tutulan tədbirlərin 69% icra olunması məlumdur [12, s. 9].

Halbuki bir sıra tədqiqatlara görə “...*daha yaxşı logistika xidmətləri daha çox bazarlara çıxış və ticarətin inkişafı deməkdir*” [13, s. 6].

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 26 sentyabr tarixli 508 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2018-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında rəqəmsal ödənişlərin genişləndirilməsi üzrə Dövlət Proqramı”nda (5.3.2. Prioritet 3.2. Elektron ticarətin inkişaf etdirilməsi) internetin hazırkı yayılma səviyyəsində Azərbaycanda pərakəndə satışlarda e-ticarətin nisbətən zəif inkişafının səbəblərindən biri kimi logistika infrastrukturunun zəif olması göstərilir. Bu səbəbdən Dövlət Proqramında (Tədbir 3.2.1. Elektron ticarət infrastrukturunun genişləndirilməsi) “...*müasir tələblərə cavab verən logistika infrastrukturunun yaradılması, elektron ticarət şəbəkələrindən alınmış malların istehlakçılara dəqiq və vaxtında çatdırılması üçün “Azərpoçt” MMC-nin potensialının artırılması*” nəzərdə tutulmuşdur [4].

Qeyd etməliyik ki, 2021-ci ilin məlumatlarına görə ölkə ərazisində “Azərpoçt”un 1500-dək poçt şöbəsi tərəfindən müxtəlif poçt xidmətləri təqdim olunur və bu cəhət şübhəsiz ki, e-ticarət sahəsinin şaxələnməsinə öz müsbət təsirini göstərir. Bununla bərabər, ölkəmizdə e-ticarət platformalarına xidmət göstərəcək vahid logistika mərkəzinin qurulması sahəsində də addımların atılmasının planlaşdırılması bu istiqamətdə fəaliyyətə xüsusi diqqət yetirildiyini sübut edir [11].

Şübhəsiz ki, Azərbaycanın yerləşdiyi coğrafi mövqeyi, ildən-ildə genişlənən və böyük perspektivlər vəd edən tranzit və logistika imkanları da beynəlxalq e-ticarət məhsullarının poçt vasitəsilə daşınma və çatdırılması üçün əlverişli şərait yaradır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 9 avqust 2021-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “e-KOB evi” portalı haqqında Əsasnamədə “Bir pəncərə” prinsipi əsasında fəaliyyət göstərəcək “e-KOB evi” portalının “Biznes navigator” altsistemi bu sahədə yenilik olmaqla KOB-ların müştərilərlə qarşılıqlı əlaqələrinin, təchizat zəncirlərinin, informasiya və sənədlərin idarə edilməsi, sahibkarlıq sahəsində müxtəlif

informasiya sistemlərinin tətbiqini nəzərdə tutur [14].

İ.e.d. prof. V.Qasımlı qeyd edir: “... *İqtisadi artımın sürətlənməsi üçün qlobal dəyər zəncirlərinə qoşulma və ixrac yönümlülüğün təmin edilməsi zəruridir*” [5, 166]. Təqdirəlayiq haldır ki, ölkəmizdə qlobal çağırışlardan irəli gələn strateji sənədlərin qəbulu istiqamətində ardıcıl işlər görülür. Belə ki, ölkə Prezidenti tərəfindən təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”nda dünyada gedən sürətli rəqəmsallaşma meyilləri və bu əsasda məhsuldarlığın əhəmiyyətli artımının keyfiyyətli inkişaf üçün yaratdığı fürsətlər (davamlı texnoloji inkişafın qlobal dəyər zəncirini sürətlə genişləndirməsi və onun coğrafiyasını böyütməsi, qlobal əmtəə və xidmətlərin son istehlakçıya vaxtında, keyfiyyətli və aşağı qiymətə çatdırılması, istehlakçıların sifariş etdikləri məhsulları bütün dəyər zənciri üzrə izləmə imkanı) vurğulanır. Qeyd olunur ki, bu meyillərdən faydalanma ölkə iqtisadiyyatının qısa müddət ərzində qlobal dəyər zəncirinə inteqrasiyasına dəstək olacaqdır [3, s. 9].

Strategiya çərçivəsində həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan tədbir və layihələrin bəziləri məhz ölkədə e-ticarətin inkişafı, onun əhatə dairəsinin genişlənməsi, habelə logistik infrastrukturun rəqəmsallaşmasının təmin edilməsinə yönəlmişdir. Bunlara aşağıdakıları misal göstərmək olar:

- Azərbaycanın beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərində potensial roluna əsaslanan tranzit daşımaların inkişafına hədəflənən Vahid Nəqliyyat və Logistika Strategiyasının həyata keçirilməsi;

- Azərbaycanın regional qovşağa (hab) və e-ticarət mərkəzinə çevrilməsi;

- Tranzit daşıma və logistika işinin təkmilləşdirilməsi üçün rəqəmsal texnologiyadan istifadənin genişləndirilməsi;

- Nəqliyyat əməliyyatlarının 24/7 formatında sürətli həyata keçirilməsi məqsədilə dövlət tərəfindən yaradılacaq rəqəmsal platformaya inteqrasiyası (rəqəmsal gömrük, hesablaşma, saxlama);

- “AYNA” informasiya sisteminin və Elektron Tranzit Portalının müxtəlif modullarının istifadəyə verilməsi;

- Nəqliyyat və logistika sahəsi üzrə effektivliyin və proqnozlaşdırma keyfiyyətinin artırılması, həmçinin axınların “ağıllı” idarə edilməsi məqsədilə sahənin tam rəqəmsallaşmasına (infrastruktur və proqram təminatı, o cümlədən IoT, M2M, AI) subsidiya və güzəştli kreditlərin ayrılması.

E-ticarət logistikasının inkişafı Azərbaycanın tranzit və logistika imkanlarının daha da genişlənməsi baxımından müsbət rol oynaya bilər. E-ticarət logistikasının inkişafı e-ticarətin həcmi ilə birbaşa asılılıqdadır. Məlumdur ki, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən ölkəmizdə e-ticarətin həcmində artım müşahidə olunur. Belə ki, ölkəmizdə elektron pərakəndə ticarət (B2C) dövriyyəsinin həcmi faktiki olaraq 2017-2021-ci illər ərzində 46,3 min manatdan 117,9 min manata qədər və ya təqribən 2,5 dəfə artmışdır. Bununla belə, hesablamalarımıza görə elektron pərakəndə ticarətin ÜDM-də xüsusi çəkisi 2017-ci ildəki 0,06%-dən 2020-ci ildə 0,13%-dək artsa da, 2021-ci il ərzində bu göstərici 0,12%-ə qədər azalmışdır. Nəzərə alınmalıdır ki, Covid-19 pandemiyasının beynəlxalq pərakəndə ticarətdə bir sıra məhdudiyyətlər yaratması ilə xarici ticarət əməliyyatlarında qlobal elektron ticarətin həcmi ildən-ilə yüksəlir və ölkəmizin əhalisinin əsasən ölkə xaricindəki internet mağazalarına üstünlük verməsi təsadüfi deyil. Qeyd edilməlidir ki, bu artımda həm də Dövlət Gömrük Komitəsinin hazırladığı səmərəli mexanizmlərin, müasir texnologiyaların tətbiqi ilə “e.customs.gov.az” portalı və “Smart Customs” mobil tətbiqi üzərindən xaricdən mal sifarişlərinin, yüksək tələbatın nəticəsi olaraq yaradılmış çoxsaylı karqo şirkətlərinin də böyük rolu olmuşdur [15].

Azərbaycan əhalisinin sayına, coğrafi mövqeyinə və iqtisadi potensialına görə Cənubi Qafqaz ölkələri arasında lider mövqedə olmasına baxmayaraq perspektivdə əhəmiyyətli iqtisadi artıma nail olmaq üçün və qlobal bazarlara çıxış üçün e-ticarət logistikasının imkanlarından da istifadə etməlidir.

Nəticə

Qlobal miqyasda rəqəmsallaşmanın mikrosəviyyədə ayrı-ayrı şirkətlərin biznes modelləri və strategiyalarına, strukturuna, makrosəviyyədə isə iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarına təsirinin dəyişikliklər yaratdığı danılmazdır. Rəqəmsal

iqtisadiyyata, o cümlədən e-ticarətə keçid qlobal dəyər zəncirinin idarə edilməsi istiqamətində logistika və təchizat prosesinə yenidən nəzər salmağı və perspektivdə tədricən kompüterləşdirilmiş sənaye istehsalına keçid prosesinin təsiri altında bu istiqamətdə baş verməli olan dəyişiklikləri əvvəlcədən müəyyən etməyi zəruri edir.

Covid-19 pandemiyası dövründə qarşıya çıxan problemlərin həlli istiqamətində qazanılmış qlobal təcrübə, habelə şəbəkə iqtisadiyyatında məcburən çox sürətlə genişlənən institusional proseslər e-biznesin logistik infrastrukturunun yeni çağırışlara uyğun təşkili sahəsində həlledici qərarların qəbulunun həyati əhəmiyyətə malik olmasını göstərdi.

Bütün bunlar isə, qlobal dəyər zəncirinə çıxış üçün geniş imkanlar yaradan e-təchizat logistikasının inkişafı məsələsinə ölkəmizin mənafeyi nöqtəyi-nəzərindən strateji yanaşmanın formalaşmasını tələb edir. Müasir dövrdə Azərbaycan üçün e-ticarət logistikasının inkişafının başlıca prioritetlərindən biri də onun real həcmnin müəyyənəndirilməsi və səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi ilə bağlıdır.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasında e-ticarət logistikasının inkişafı məqsədilə ilk növbədə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsini məqsəduyğun hesab edirik:

- E-ticarət logistikasının inkişafı üzrə müvafiq strategiyanın hazırlanması.
- E-ticarət logistikası üzrə statistik məlumatların toplanması və statistik göstəricilər şəklində təqdim olunması.
- Logistikanın və e-ticarət logistikasının ÜDM-də xüsusi çəkisinin statistik göstəricilərdə əks olunması.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında logistika və ticarətin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”. 67 s.
2. “Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 iyul 2022-ci il tarixli, 3378 sayılı Sərəncamı.
3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 iyul 2022-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının 2022-

2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”.

4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 26 sentyabr tarixli 508 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2018-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında rəqəmsal ödənişlərin genişləndirilməsi üzrə Dövlət Proqramı”.

5. Qasımlı V.Ə. “İqtisadi artım”. Bakı, 2021, “AzPrint MMC” Nəşriyyatı, 234 səh.

6. Беляцкая Т.Н. Формирование и развитие национальной электронной экономической системы (теория, методология, управление), автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством (специализация – экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами) Минск, 2019. 50 стр.

7. Гвилия Н.А. Цифровая трансформация корпоративной логистики в условиях устойчивого развития. Специальность 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством (логистика), Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук, Санкт-Петербург – 2022, 440 стр.

8. Дюкова О.М. Эволюционное развитие логистики электронной торговли: от интернет-магазинов к маркетплейсам // Известия Санкт-Петербургского Государственного Экономического Университета, Периодический научный журнал № 3 (135), Санкт-Петербург 2022, с. 111-115.

9. Калужский М.Л. Электронная коммерция: маркетинговые сети и инфраструктура рынка. – Москва: Экономика, 2014. – 328.

10. Цифровые технологии в логистике и управлении цепями поставок: аналитический обзор [Текст] / В. В. Дыбская, В. И. Сергеев, Н. Н. Лычкина и др. ; под общ. и науч. ред. В. И. Сергеева ; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». — М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2020. — 190 с.

İnternet resursları:

11. Azərbaycanda elektron ticarət platformalarına xidmət göstərəcək vahid logistika mərkəzi

yaradılacaq 5 aprel 2021, <https://vergi-ler.az/news/economy/12498.html>

12. Azərbaycan Respublikasında milli iqsadiyyat və iqsadiyyatın əsas sektorları üzrə Strateji Yol Xəritələrinin 2017-2020-ci illər üzrə monitoring və qiymətləndirmə hesabatı. İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi.122 s. https://monitoring.az/assets/upload/files/20211222111501_pdfhD1vCa.pdf

13. Bilalzadə P. “İpək Yolu” layihəsində Azərbaycanın logistika infrastrukturunun potensialının artırılması imkanları və mövcud problemlər. Araşdırma sənədi. Demokratik Təşəbbüslər İnstitutu (IDI). Bakı 2021, 38 s. <http://www.idi-aze.org/files/pdf/2021-11-28/zP9vAQB2t8KKnn-KAYzpa0Q6ezKJfb7mKJgLApK2o.pdf>

14. “e-KOB evi” portalı haqqında Əsasnamə təsdiq edilib 09.08.21 <https://smb.gov.az/az/all-news/e-kob-evi-portali-haqqinda-esasname-tesdiq-edilib>

15. E-ticarətin “yükü”nü kim və necə daşıya bilər? 19-02-2022 <https://azerforum.com/az/e-ticaretin-yukunu-kim-ve-nece-dashiya-biler>

16. Ecommerce Logistics: How to Diversify and Future-Proof Your Supply Chain, by Elise Dopson, Ecommerce Logistics, Back Office Jun 22, 2021. <https://www.shopify.com/enterprise/ecommerce-logistics-at-scale>

17. E-Commerce Logistics Market: Global Industry Trends, Share, Size, Growth, Opportunity and Forecast 2022-2027. IMARC Group, June 2022, <https://www.reportlinker.com/p06287538/E-Commerce-Logistics-Market-Global-Industry-Trends-Share-Size-Growth-Opportunity-and-Forecast.html>

18. E-Commerce Logistics Market Worth USD 2,618.3 Billion by 2030 at 16.38% CAGR - Report by Market Research Future (MRFR). June 13, 2022, Market Research Future. <https://www.globenewswire.com/en/news-release/2022/06/13/2461126/0/en/E-Commerce-Logistics-Market-Worth-USD-2-618-3-Billion-by-2030-at-16-38-CAGR-Report-by-Market-Research-Future-MRFR.html>

19. E-commerce Logistics Market by Service Type, Operational Area & Region - Forecast 2022 – 2032. <https://www.futuremarketinsights.com/reports/e-commerce-logistics-market>

20. Kayikci, Yasanur (2019). E-Commerce in Logistics and Supply Chain Management. In book: Advanced Methodologies and Technologies in Business Operations and Management (pp.1015-1026) Chapter: 76, Publisher: IGI Global DOI:10.4018/978-1-5225-7362-3.ch076 https://www.researchgate.net/publication/314093962_E-Commerce_in_Logistics_and_Supply_Chain_Management

21. Global Cross border eCommerce Logistics Market 2022-2026. Infiniti Research Limited, May 2022 <https://www.reportlinker.com/p06045358/Global-Cross-border-eCommerce-Logistics-Market.html>

22. Landed residential and logistics warehouses in Greater Jakarta remain resilient December 17, 2021 / By Yunus Karim <https://research.jllapsites.com/landed-residential-and-logistics-warehouses-in-greater-jakarta-remain-resilient/>

23. Latin America e-commerce logistics market – growth, trends, covid-19 impact, and forecasts (2022–2027). <https://www.mordorintelligence.com/industry-reports/latin-america-e-commerce-logistics-market>

24. The Effects of E-Commerce on Saudi Arabia’s Logistics Industry. October 2021, by Alexandra Santiago <https://ycpsolidiance.com/article/the-effects-of-e-commerce-on-saudi-arabias-logistics-industry>

25. The future is not what it used to be: Thoughts on the shape of the next normal. April 14, 2020. Article By Kevin Sneader and Shubham Singhal <https://www.mckinsey.com/featured-insights/leadership/the-future-is-not-what-it-used-to-be-thoughts-on-the-shape-of-the-next-normal>

Чингиз Аллахъяр оглы ИБРАГИМЛИ, д. ф. э., доц.,
Зав. кафедрой «Коммерция» Азербайджанского Университета Кооперации,
E-mail: ch.ibrahimli@yahoo.com;
ORCID: 0000-0002-3724-9999

ВЛИЯНИЕ ЛОГИСТИКИ ЭЛЕКТРОННОЙ ТОРГОВЛИ НА ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ

Резюме

В статье раскрыты сущность и составные элементы логистики электронной торговли, изучены факторы, определяющие развитие рынка логистики электронной торговли в современных условиях. При этом путем изучения ряда научных источников исследуются перспективы развития и существующие риски логистики электронной торговли. В исследовании обосновывается необходимость развития логистики электронной торговли в Азербайджанской Республике, и в конце выдвигается ряд предложений в этом направлении.

Ключевые слова: электронная торговля, логистика электронной торговли, экономический рост, цепочка поставок.

Chingiz Allahiar İBRAHİMLİ, Ph.d. in Economics, Associate Professor,
head of the “Commerce” chair, Azerbaijan Cooperation University,
E-mail: ch.ibrahimli@yahoo.com;
ORCID: 0000-0002-3724-9999

IMPACT OF E-TRADE LOGISTICS TO THE ECONOMIC GROWTH

Summary

The article reveals the essence and constituent elements of e-commerce logistics, studied the factors that determine the development of the e-commerce logistics market in modern conditions. At the same time, by studying a number of scientific sources, the development prospects and the existing risks of e-commerce logistics are investigated. The study substantiates the need to develop e-commerce logistics in the Republic of Azerbaijan, and at the end puts forward a number of proposals in this direction.

Key words: e-commerce, e-commerce logistics, economic growth, supply chain.